

СОЦІУМ

Альманах соціальної історії

Випуск 11-12

Засновник

Інститут історії України НАН України

Редакційна Колегія

Валерій Смолій, академік НАН України – *головний редактор*

Віктор Горобець, д.і.н. – *відповідальний редактор*

Наталя Старченко, к.і.н. – *заступник відповідального редактора*

Наталія Білоус, к.і.н. – *відповідальний секретар*

Геннадій Боряк, д.і.н., професор, член-кор.
НАН України, *Інститут історії України НАНУ*

Юрій Волошин, д.і.н., професор, *Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка*

Мирон Капраль, д.і.н., професор, *Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України*

В'ячеслав Мордвінцев, д.і.н., професор, *Київський національний університет ім. Тараса Шевченка*

Раймонда Рагаускене, д.і.н., професор, *старший науковий співробітник Інституту історії Литви*

Ришард Щигел, док. габ., професор, *Університет ім. Марії Кюрі-Склодовської, м. Люблін (Польща)*

**Київ
2015**

УДК 316.363.1-058.835 (477.53)''176''

Юрій Волошин

ВДОВИ І ВДІВЦІ У М. ПОЛТАВІ В 60-х рр. XVIII ст.

Повноцінний аналіз демографічної структури населення ранньомодерної Полтави не можливий без вивчення його цивільного стану, невід'ємною складовою якого були вдови та вдівці. Вони являли собою доволі специфічну мікрогрупу тогочасного соціуму, адже в традиційному суспільстві смерть одного з членів подружжя спричиняла не лише особисті переживання, але часто й економічні проблеми. Важливу роль тут відігравали зміни в структурі сім'ї, бо домогосподарства, що були одночасно й економічними одиницями, базувалися на праці не менш ніж двох дорослих членів¹.

Згідно з усталеною в історичній демографії традицією, дослідники більше уваги приділяють вивченню проблеми вдівства жінок ніж чоловіків². Значною мірою це пов'язано з тим, що традиційне суспільство не однозначно сприймало вдів. У фольклорі й літературі вдова постає як в образі нещасної, обездоленої жінки, так і в образі «злої жони»-розлучниці³. Набуття цього статусу ставало подією, яка кардинально змінювала соціальне, економічне й психологічне становище жінки⁴. Їхній правовий статус частково регулювався діючими тоді в Гетьманщині нормами Литовського Статуту⁵, Магдебурзького права⁶ та, очевидно, т.зв. звичаєвим правом.

¹ *Sherri Klassen. Widows and Widowers // Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000 / Peter N. Stearns, editor-in-chief. – Vol. 4. – Detroit, New York, San Francisco, London, 2001. – P. 208.*

² *Frans Van Poppel. Widows, Widowers and Remarriage in Nineteenth-Century Netherlands // Population Studies, Vol. 49, No. 3 (Nov., 1995). – P. 421-441.*

³ *Сердюк І. Вдівці і вдови у Румянцевському описі Переяслава (Історико-демографічний аналіз) // Красзнавство. – № 1-4. – 2008. – С. 175; Климентій Зіновійв. Вірші, приповіді посполиті. – К., 1971. – С. 99.*

⁴ *История женщин на Западе: в 5 т. – Т. III: Парадоксы эпохи Возрождения и Просвещения. – СПб., 2008. – С. 54-55.*

⁵ *Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 р.: У 2 кн. – Кн. 2. – Одеса, 2004. – 568 с.*

⁶ *Кобилецький М. Правовий статус жінки за Магдебурзьким правом // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. 2013. – Вип. 58. – С. 55-61.*

Попри те, що становище вдівців у ранньомодерному соціумі, у т. ч. й у Гетьманщині⁷, було менш складним і драматичним ніж становище вдів, перехід у цю категорію чоловіками сприймалося так само трагічно. Принаймні народне прислів'я характеризує цю ситуацію так: «у кого жінка не вмерла у того й горя не було»⁸. Тому для повнішого уявлення про структуру соціуму, потрібно знати ще й те, як саме втрата дружини змінювала обставини життя її шлюбного партнера.

Доконаний факт, що серед населення Європи частка вдів зазвичай переважала частку вдівців, оскільки останні мали більше шансів знову взяти шлюб. Згідно з твердженням дослідниці цієї проблеми Шеррі Классен (Sherri Klassen), у XVIII ст. половина всіх удівців одружувалася вдруге, тоді як заміж повторно виходила лише третина вдів⁹. Чоловіки мали більше можливостей для цього. Перш за все специфіка статевої структури населення, зокрема, перевага жінок, ставила чоловіків у більш вигідне становище на шлюбному ринку. Крім цього, наявність малолітніх дітей часто була для них стимулом до такого кроку, тоді як для жінок це ставало додатковою перепоною¹⁰. Вступу в новий шлюб сприяли також економічне становище вдівця, правові відносини й ситуація в родині.

У цьому дослідженні спробуємо вивчити деякі проблеми вдівства в полковому місті Полтаві в 60-х рр. XVIII ст. Розглянемо кілька його аспектів:

- визначимо частку вдівців та вдів у загальній структурі населення міста;
- вивчимо топографію їхнього розселення у місті;
- проаналізуємо вікові характеристики;
- з'ясуємо соціальну приналежність;
- розглянемо структуру домогосподарств;
- дослідимо майнове становище.

За основне джерело для своєї розвідки візьмемо переписну книгу полкового міста Полтави створену в 1765–1766 рр. під час проведення в Гетьманщині так званого Румянцевського опису Малоросії (1765–1769 рр.). Очевидно, це один із найповніших переписів міста за другу половину XVIII ст. незважаючи на те, що поза його межами залишилися дві доволі впливові категорії городян – сім'ї козацької старшини та духовенства.

⁷ З цієї проблеми дивіться піонерські розвідки *І. Сердюка*: Вдівці і вдови у Румянцевському описі Переяслава (Історико-демографічний аналіз) // Краєзнавство. – № 1-4. – 2008. – С. 175-181; *Його жс.* Повторні шлюби в Гетьманщині у другій половині XVIII ст. (За даними метричної книги Христорождественської церкви містечка Яреськи Миргородського полку) // Краєзнавство. – № 3. – 2010. – С. 48-55.

⁸ Народні прислів'я та приказки / Упор. С. Мишанича та М. Пазяка. – К.: Дніпро, 1983. – С. 183.

⁹ *Sherri Klassen. Widows and Widowers...* – P. 207-208.

¹⁰ *Frans Van Poppel. Widows, Widowers ...* – P. 424.

Вдівці і вдови в цивільній, статевіковій і соціальній структурах населення Полтави

Згідно з цим описом у 1766 р. місто нараховувало 6913 мешканців (3337 чоловіків і 3576 жінок)¹¹. Частина з них 1555 осіб (679 чоловіків і 876 жінок) жили в центральній частині – фортеці, а решта 5358 осіб (2658 чоловіків і 2700 жінок) на форштадті (передмісті).

Якщо проаналізувати структуру їхнього цивільного стану (див. табл. 1), то виходить, що серед жіночого населення Полтави вдови становили – 12,1% (432 особи), а вдівці серед чоловічого – 1,6% (53 особи). Цей показник майже ідентичний частці вдів в іншому полковому місті – Переяславі, де їх нараховувалося 12,7%¹².

Таблиця 1

Структура цивільного стану мешканців м. Полтави в 1765–1766 рр.

Вікові групи	Жінки					Чоловіки				
	Усього	Цивільний стан				Усього	Цивільний стан			
		Незаміжні	Заміжні	Удови	Неозначені		Холості	Жонаті	Удівці	Неозначені
0-4	478	478	–	–	–	426	426	–	–	–
5-9	442	442	–	–	–	419	419	–	–	–
10-14	429	429	–	–	–	387	387	–	–	–
0-14	1349	1349	–	–	–	1232	1232	–	–	–
15-19	426	405	21	–	–	390	385	5	–	–
20-24	222	93	113	16	–	287	256	31	–	–
25-29	282	29	216	37	–	180	94	86	–	–
30-34	259	10	213	36	–	243	61	181	1	–
35-39	225	4	193	28	–	178	19	156	3	–
40-44	210	4	162	44	–	278	24	251	3	–
45-49	185	2	164	19	–	140	11	126	3	–
50-54	171	4	85	82	–	207	12	187	8	–
55-59	56	1	26	29	–	63	2	58	3	–
60-64	79	–	20	59	–	46	6	36	4	–
65-	97	5	15	77	–	74	8	39	27	–
Неозначений	15	7	3	5	–	19	16	2	1	–
Усього	3576	1913	1231	432	–	3337	2126	1158	53	–

¹¹ Підраховано за: Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / Упор., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина. – К.: Наш час, 2012. – 576 с.

¹² Сердюк І. Вдівці і вдови... – С. 175.

За твердженням польського дослідника Ц. Кукльо, така ж п'яти й шестикратна перевага вдів була характерною й для багатьох польських міст того часу – у Кракові вона становила 6,9% вдів проти 1,2% вдівців, а у Варшаві – 9,9% вдів проти 2,2% вдівців¹³. У західноєвропейських містах так само було більше вдів, але такої значної переваги не спостерігалось. Наприклад, у Саутгемптоні частка вдів становила – 9,5%, а – вдівців 4,2%¹⁴.

Якщо уважно розглянути топографію розселення цих категорій мешканців (див. табл.2), то стає очевидним, що більшість вдів – 58% (251) проживали на території форштадту, а 42% (181) – на території фортеці. Однак, їхня частка в структурі населення центральної частини становила – 11,6%, а в передмісті вона була більш ніж у двічі меншою – 4,7%. Якщо ж враховувати лише доросле населення, ситуація лишається практично не змінною – 16,3% на території фортеці й 7,8% – на форштадті. Основна маса вдівців – 85%, або 45 осіб, так само мешкала на форштадті, а решта – 15% (8) у центральній частині Полтави. Їхня частка серед населення фортеці становила 0,5%, а серед населення передмістя – 0,8%. Таким чином, незважаючи на те, що більшість представників цих двох категорій полтавців проживала на території передмістя, частка вдів у шлюбній структурі мешканців центральної частини значно перевищувала частку вдівців. Тобто вдови частіше зустрічалися серед мешканців центру, ніж вдівці.

Аналіз їхньої вікової структури згідно з біологічним типом, за яким молодими вважаються особи віком 0-19 років, дорослими – 20-59 років, а старими – 60 років і старші¹⁵, (див. табл. 2) свідчить, що серед вдів переважали дорослі особи (20-59 років) – 67,4% (291). Решта – 31,4% (126) були старими. Вік ще 5 вдів – 1,2% укладачі перепису не вказали. Слід також зауважити що більшість серед дорослих – 61,8% (180) становили жінки дітородного віку 20-49 років. Віковий поділ вдівців виявився дещо іншим: більшість серед них були старими – 62,3% (33), а меншість – дорослими: 37,7% (20).

Таблиця 2

Вікова структура вдів та вдівців у м. Полтаві

Вікова група	Вдови			Вдівці		
	Фортеця	Форштадт	Усього	Фортеця	Форштадт	Усього
1	2	3	4	5	6	7
20-24	12	4	16	–	–	–
25-29	21	16	37	–	–	–
30-34	29	7	36	–	–	–
35-39	15	13	28	1	1	2
40-44	26	18	44	–	2	2
45-49	5	14	19	1	2	3

¹³ C. Kuklo. Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. – Białystok, 1998. – S. 58.

¹⁴ Froide A.M. Hidden women: rediscovering the singlewomen of early modern England // Local population studies. – Spring, 2002. – № 68. – P. 30.

¹⁵ Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. – Warszawa, 2009. – S. 140.

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7
50-54	30	52	82	1	5	6
55-59	4	25	29	2	5	7
60-64	27	32	59	1	4	5
>65	9	68	77	2	26	28
Не	3	2	5	–	–	–
Усього	181	251	432	8	45	53

Характерно, що серед вдів які мешкали на території фортеці частка дорослих становила 78,5%, частка старих – 19,9%, а серед тих які проживали на території форштадту, частка дорослих становила – 59,4%, а старих – 39,8%. Отже, на території фортеці мешкало більше молодших вдів ніж на території форштадту. Ситуація з удівцями виглядало по-іншому: у центральній частині – дорослі 62,5%, так само як і серед вдів, переважали старих – 37,5%, але на території передмістя дорослі – 42,2%, поступалися старим – 57,8%.

Ймовірно, що особливості розселення значною мірою були пов'язані з соціальною приналежністю вдів і вдівців (див. табл. 3) та соціальною топографією міста взагалі. Слід зауважити, що соціальна структура ранньомодерної Полтави, мала свої особливості, притаманні містам Гетьманщини того періоду. Полтавці поділялись тоді на чотири основні соціальні групи: духовенство, козацтво, міщанство та цехових ремісників. Перші дві знаходилися поза юрисдикцією міського магістрату: не сплачували податків і не виконували повинностей. Духовенство підпорядковувалося єпархіальному управлінню, а козацтво – власній полковій адміністрації.

Категорія мешканців визначених мною міщанами включала в себе посадовців магістрату, купців, та тих жителів, яких у джерелі названо посполитими. Ймовірно, що сюди слід було зарахувати й цехових ремісників, які так само виконували міські повинності, однак наявність власних корпорацій – цехів, а також виокремлення їх у текстах тогочасних джерел сприяє, на мою думку тому, щоб їх розглядали окремою групою.

Крім станових груп у місті існувала ще й міжстанова – «служанки и работницы», «работници» та «работники»¹⁶, Насмілюсь припустити, що в історичній демографії відносно них використовують узагальнений термін – слуги (servants). Польські історики послуговуються терміном *szużba domowa*, а українська історіографія для їхнього позначення здебільшого застосовує термін «наймити». Визначення чітких меж цієї групи часто буває не можливим як через методологічні труднощі, так і проблеми з джерелами¹⁷. По-перше, вона була надзвичайно строкатою і включала в себе: домашню прислугу, учнів і підмайстрів ремісників, найманих робітників тощо. По-друге, як я зазначав вище, у різних джерелах їх названо різними термінами.

¹⁶ Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. – К., 2012. – С. 47, 50.

¹⁷ *Karpiński A.* Pauperes. O mieszkańcach Warszawy w XVI–XVII wieku. – Warszawa, 1983. – S. 152.

Як бачимо з таблиці, 70% (127) вдів із центральної частини становили представниці саме цієї групи, тоді як на форштадті їхня частка була набагато меншою – 11% (27). Вони ж мали й найбільшу частку серед міських вдів взагалі – 35,6% (154)¹⁸. Характерно, що серед вдівців таким родом діяльності займався лише один чоловік (1,9%) – Опанас Салогубенко, який разом з малолітніми дітьми: сином Петром (3 роки) й доньками Устиною (9 років) та Іриною (7 років) значиться серед слуг різника Миколи Лохваря¹⁹. Найчисельнішу ж групу серед них – 39,6% (21) становили козаки, більшість із яких – 17 осіб, проживали на форштадті.

Другу позицію, як серед вдів – 28,9% (125), так і серед вдівців – 26,4% (14), посідали міщани. Переважали серед них, так само, мешканці передмістя: 34,7% (87) вдів і 26,7% (12) вдівців. Показово, що серед вдівців на цій же позиції – 26,4% (14), точно з такою першістю мешканців форштадту – 26,7% (12), знаходились ремісники.

Наступними в становій ієрархії вдів були козачки – 20,8% (90), основна маса яких – 95,6% (86) так само жила в передмісті. Далі з досить великим розривом, але зі схожою топографією розселення, йшли вдови ремісників: 9,3% (40) загалом і 90% (36 осіб) із них – на форштадті.

Таблиця 3

Розподіл вдів та вдівців за соціальними й професійними групами

Група	Вдови						Вдівці					
	Фортеця		Форштадт		Усього		Фортеця		Форштадт		Усього	
	Ч	%	Ч	%	Ч	%	Ч	%	Ч	%	Ч	%
Духовенство	1	0,6	1	0,4	2	0,5	–	–	–	–	–	–
Козаки	4	2,2	86	34	90	20,8	4	50	17	37,8	21	39,6
Цехові	4	2,2	36	14,3	40	9,3	2	25	12	26,7	14	26,4
Міщани	38	21	87	34,7	125	28,9	2	25	12	26,7	14	26,4
Інші	–	–	2	0,8	2	0,5	–	–	–	–	–	–
Слуги	127	70	27	11	154	35,6	–	–	1	2,2	1	1,9
Не вказано	7	4	12	4,8	19	4,4	–	–	3	6,6	3	5,7
Усього	181	100	251	100	432	100	8	100	45	100	53	100

Найменша частка серед вдів належала представницям духовенства – по 0,5% (2). Одна з них жила в центральній частині, а інша в передмісті. Їхній невеликий відсоток пояснюється, на мою думку, передовсім, невеликою часткою духовенства в загальній структурі міського населення.

Удовою духовного стану, зафіксованою в центральній частині, була диякониха Агафія Котляревська, бабуся основоположника сучасної української літератури Івана Петровича Котляревського, яка мешкала у своєму дворі поблизу

¹⁸ Слід зауважити, що в Переяславі їхня частка була вищою – 49%. (Див.: Сердюк І. Вдівці і вдови... – С. 179).

¹⁹ Місто Полтава. – С. 227.

Успенської церкви разом із синами – Петром 16 років, та Яковом – 11²⁰. На форштадті жила вдова писаря духовного правління Степанида Афанасієва. Вона теж мешкала разом зі своїми дітьми: трьома синами Федором – 15, Андрієм – 11, Георгієм – 4 років і 25 літньою наймичкою Наталкою²¹.

Там же на форштадті зафіксовані й дві солдатські вдови – Пелагія Рязанова²² та Катерина Тихонова²³, внесені мною до категорії «інші», оскільки солдати не представлені в соціальній структурі Гетьманщини. Перша з них на момент перепису мала вже дев'яносто років і була «от старости драхла». Вона проживала разом із двома іншими вдовами – 80-річною Веклою Петровою та 40-річною Марією Васильєвою. Вік другої в джерелі не позначили взагалі.

Ще відносно 4,4% (19) вдів та 5,7% (3) вдівців соціальна приналежність не повідомлялась. Більшість із них, так само, проживала в передмісті.

Структура родин

Дослідження структури родин, у яких мешкали овдовілі полтавці, провадитиму за допомогою найбільш поширеною в історичній демографії класифікацією запропонованою британським дослідником Пітером Ласлеттом (див. табл. 4). Попри те, що упродовж багатьох років вона піддається критиці й на сьогодні не виглядає такою досконалою, як видавалася в часи свого створення (60-х рр. XX ст.)²⁴, однак продовжує широко використовуватися в дослідженнях з історії сім'ї.

Таблиця 4.

Структури родин у яких мешкали вдови

Категорія	Підкатегорія	Фортеця		Форштадт		Разом	
		Ч	%	Ч	%	Ч	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Особи самотні	1а. Вдови	105	58	48	19,5	154	35,7
Без структури	2а. Нежонаті брати і сестри	1	0,6	–	–	1	0,9
	2б. Інші кривні, які живуть разом	–	–	1	0,4	1	
	2с. Особи без кривних зв'язків	–	–	2	0,8	2	
Нуклеарні	3с. Вдови з дітьми	47	26	70	27,9	117	27,1
Розширені	4а. З висхідним розширенням	4	2,2	45	17,9	49	14,8
	4б. З низхідним розширенням	–	–	10	4	10	
	4с. З бічним розширенням	3	1,6	2	0,8	5	
Мультифокальні	5а. З висхідними другорядними ядрами	7	3,9	33	13,1	40	21,5
	5б. З низхідними другорядними ядрами	4	2,2	6	2,4	10	

²⁰ Місто Полтава. – С. 49.

²¹ Там само. – С. 286-287.

²² Там само. – С. 251.

²³ Там само. – С. 458.

²⁴ Див.: *Sholtysek M.* Teoria rodziny w ujęciu Petera Lasletta i The Cambridge Group – «angielska tajna broń», jej krytycy i jej «długie trwanie» // *Przeszłość Demograficzna Polski.* – 2003. – № 24. – S. 7-43.

Закінчення таблиці 4

1	2	3	4	5	6	7	8
	5с. Вдова мінімум з двома жонатими дітьми	7	3,9	17	6,8	24	
	5d. Жонаті брати й сестри, або інші родичі по бічній лінії	3	1,6	16	6,4	19	
Разом		181	100	251	100	432	100

Застосування схеми Ласлетта до аналізованих даних вказує на те, що більшість міських вдів були самотніми – 35,7% (154). Характерно, що мешкали вони, здебільшого, в центральній частині Полтави – 68,2% (105), майже всі вони – 65,6% (101) були служницями /наймичками, які зафіксовані у дворах заможних городян. Наприклад, у дворі бунчукового товариша Дмитра Білушенка, розташованого на Білушенковій вулиці, мешкало 16 слуг серед яких було 4 вдови²⁵, у дворі військового товариша Андрія Богдановича, що знаходився поряд, серед 8 слуг було 4 вдови. У дворі полтавського бурмістра Олексія Лук'яновича, розташованому на Преображенській вулиці, записано 11 слуг, серед яких 3 удови²⁶. У дворі полкового судді Григорія Сахновського, що знаходився на Богородицькій вулиці²⁷ й був, очевидно, найбільш населеним у місті, жило 26 слуг, серед яких було 7 вдів. У дворі протопопового сина Федора Ольховського, на Мазурівській вулиці жило шестеро служниць – 4 з них були вдовами²⁸.

Другу позицію посідали вдови, які жили в нуклеарних родині – 27,1% (117). Це були жінки з дітьми, більшість із яких на відміну від самотніх мешкали на форштадті. Такими, наприклад, були: родина 60-річної міщанки Килини Івчихи, яка жила разом зі своїми дітьми сином Іллею (22 роки) і донькою Марією (18 років)²⁹ і родина 35-річної козачки Мотрони Курильчихи, яка мала двох доньок Зіновію (17 років) та Марину (14 років)³⁰.

Третіми були вдови, які мешкали в мультифокальних домогосподарствах – 21,5% (93). Більшість із них, зазвичай, жили з родинами одружених дітей на території форштадту – 63,4% (59). Інколи такі жінки навіть очолювали домові спільноти – 11,8% (11). Як, наприклад, козачка Горпина Щербиниха (80 років), домогосподарство якої складалося із родин двох її доньок – Ганни (35 років) та Домахи (32 роки). Старша була заміжня за козаком Лавроном Литвином (40 років). Вони виховували чотирьох дітей: двох синів 15 і 8 років, обидва носили ім'я – Іван та двох доньок – Фросину (9 років) і Марину (1 рік). Молодша також була заміжня за козаком – Опанасом Кобильченком (35 років) і мала трьох дітей: Степана (7 років), Дмитра (5 років) і Явдоху (1 року)³¹.

²⁵ Місто Полтава. – С. 116-118.

²⁶ Там само. – С. 153-155.

²⁷ Там само. – С. 200-203.

²⁸ Там само. – С. 191-192.

²⁹ Там само. – С. 192-193.

³⁰ Там само. – С. 408.

³¹ Там само. – С. 272.

Ще по 9,7% (по 9), жило в родинях братів та сестер і родинях померлих чоловіків. Однією з таких була 27-літня вдова Любов, яка разом зі своїми чотирма дітьми – двома синами: Остапом (6 років) та Іваном (5 років) і двома доньками: Мариною (12 років) й Пелагесю (1 року), проживала в родині свого свекра – купця Івана Мосьпана (80 років)³². Ймовірно, що вдовині діти, оскільки інших дітей у купця не було, ставали основними спадкоємцями його майна. Ще п'ятеро жінок – 5,4%, після овдовіння повернулося в батьківські родини. Так, наприклад, сталося з вдовою Явдохою (40 років), яка разом зі своїми дітьми – Вакулою (3 роки) та Фросиною (6 років) жила в родині свого батька – Мартина Оржицького (60 років)³³.

Удів, які проживали в розширених домових спільнотах було 15% (65). Більшість із них – в родинях синів – 44,6% (29) та доньок – 32,3% (21). Так, наприклад, 60 річна Настя Іванівна, що жила з сім'єю своєї доньки Палажки (30 років) заміжньої за підданим Великобудизького Преображенського монастиря Василем Ягідкою (30 років)³⁴. Інша вдова, козачка Тетяна Пономариха (70 років), жила в родині сина Федора (25 років)³⁵. Їхні сім'ї були розширеними по висхідній лінії 4а.

У власних родинях, які слід вважати розширеними по низхідній лінії – 4b, бо в них зафіксовані ще й одружені діти, проживало 12,3% (8). Такою була родина козачки Параски Пороховнички (70 років), яка жила разом зі своїм сином Михайлом (30 років) та його дружиною Анастасією (28 років)³⁶. Невелика частина – 10,8% (7) проживала в сім'ях кривних родичів: братів, племінників, онуків. Їхні родини вважаються розширеними по бічній лінії – 4с. Прикладом такого розширення може бути 50 літня вдова Марія, яка жила в родині брата – козака Йосипа Дерипаски (55 років)³⁷. Вдова Агафія Павлівна (50 років) жила в родині своїх племінників – козаків Григорія (28 років) та Гната Сочавців (25 років)³⁸.

Найменша частка вдів – 0,7% (3) належала до безструктурних родин. Ними були: міщанка Параска Козачка (60 років), яка проживала зі своєю сестрою дівкою Марією (80 років)³⁹; купчиха Меланія Гурбиха (70 років), яка мешкала разом зі своїми онуками – Семеном (18 років) і Михайлом (16 років)⁴⁰; міщанка Меланія Дорошиха (55 років), яка мала прийомну доньку Варвару (10 років)⁴¹.

Як бачимо, структура родин у яких проживали полтавські вдови, відображала усю специфіку запропонованої Пітером Ласлетом класифікації. Натомість родини вдівців (див. табл. 5) обмежувались лише трьома типами: нуклеарним,

³² Там само. – С. 97.

³³ Там само. – С. 316.

³⁴ Там само. – С. 57.

³⁵ Там само. – С. 237.

³⁶ Там само. – С. 293.

³⁷ Там само. – С. 255.

³⁸ Там само. – С. 172.

³⁹ Там само. – С. 189.

⁴⁰ Там само. – С. 291-292.

⁴¹ Там само. – С. 315.

розширеним та мультифокальним. Найбільше жило в мультифокальних родин – 45,3% (24), 32,1% (17) мешкало у нуклеарних і 22,6% (12) – у розширених.

Таблиця 5.

Структури родин у яких мешкали вдівці

Категорія	Підкатегорія	Фортеця		Форштадт		Разом	
		Ч	%	Ч	%	Ч	%
Нуклеарні	3d. Вдівці з дітьми	2	25	15	33,3	17	32,1
Розширені	4a. З висхідним розширенням	–	–	8	17,8	8	22,6
	4b. З низхідним розширенням	1	12,5	2	4,4	3	
	4c. З бічним розширенням	–	–	1	2,2	1	
Мультифокальні	5b. З низхідними другорядними ядрами	2	25	7	15,7	9	45,3
	5c. Вдовець мінімум з двома жонатими дітьми	1	12,5	10	22,2	11	
	5d. Жонаті брати й сестри, або інші родичі по бічній лінії	2	25	2	4,4	4	
Разом		8	100	45	100	53	100

Майже у половині випадків – 49% (26) вдівців очолювали домогосподарства. Так само як і загальному поділі переважали мультифокальні – 53,8% (14), на другому місці знаходилися нуклеарні – 27% (7) і на третьому розширені – 19,2% (5). Закономірно, що всі вони були розширеними по низхідній лінії, тобто батько-вдівець жив разом із родиною сина чи доньки. За приклад такого домогосподарства може слугувати родина кравця Семена Собка (77 років), який мешкав разом зі своїм сином Іваном (44 роки), одруженим на Ірині (30 років). Подружжя мало ще й двох малолітніх доньок – Уляну (3 роки) та Любов (1 рік)⁴².

Доволі суттєву частку становили ті вдівці, які проживали в домогосподарствах родичів – 28,3% (15). Серед цих родин більшість так само становили мультифокальні – 60% (9), а решту розширені – 40% (6). Оскільки вдівці, у цих домогосподарствах, хоча й мешкали разом із дітьми, але не були главами, то всі вони розширені по висхідній лінії.

Наступну мікрогрупу становили ті вдівці, які були підданими заможних домовласників міста і мешкали у їхніх дворах – 17% (9). Здебільшого їхні родини були нуклеарними – 55,6% (5). За приклад може слугувати родина посполитого Семена Джуненка, підданого полкового писаря Григорія Багінського. Він мав трьох малолітніх дітей – сина Мусія (7 років) та доньок: Євдокію (10 років) і Ганну (8 років)⁴³. Ще 33,3% (3) родин були розширеними. Причому дві – Самійла Галабурди та Григорія Перепелиці по низхідній лінії, а та, в якій

⁴² Там само. – С. 173.

⁴³ Там само. – С. 233.

мешкав Сидір Сидоренко, по висхідній⁴⁴. І лише 1,1% (1) – родина Леонтія Назаренка була мультифокальною⁴⁵.

Серед тих трьох родин, які не потрапили у вищеназвані мікрогрупи, дві – наймита Опанаса Салогубенка та майстра з виготовлення цегли – Федора Микитенка⁴⁶ були нуклеарними, а козака Гната Приходька, який винаймав двір Преображенської церкви, розширеною. У його домогосподарстві мешкало 10 осіб: господар, якому на момент перепису було 55 років, його син Павло (35 років) з дружиною Іриною (25 років) та сином Аврамом (3 роки). Разом із батьком жив і другий син – Мусій (30 років), який мав дружину Параску (25 років) і сина Йосипа (2 роки). З ними ж проживала й Мусієва теща – Тетяна Тимофіївна (60 років) і її молодша донька Горпина (15 років)⁴⁷. Як бачимо, родина цього козака складалася із чотирьох нуклеарних ядер, поєднаних кривими зв'язками. Разом вони й утворювали домову спільноту мультифокального типу.

Назагал можемо зауважити, що існувала певна відмінність між тим, які структури родин переважали серед вдів, та тим, які були пріоритетними серед вдівців. У першому випадку найбільшу частку становили самотні особи, а в другому члени мультифокальних родин. Другу позицію як серед вдів, так і серед вдівців становили мешканці нуклеарних родин. Однак, якщо серед вдів на третьому місці були мультифокальні родини, то серед вдівців – розширені.

Якщо ж порівняти отримані результати з тими, які я отримав для всього міста, згідно з даними сповідних розписів 1775 р., то різниця виглядає доволі суттєвою. Тоді більшість населення Полтави – 66,5%, жила в нуклеарних родинах. Частка мультифокальних становила 15,6%, розширених – 11,7%, самотніх – 5,1%, а до безструктурних відносилось лише 1,1% домогосподарств⁴⁸.

Майнове становище

Далі спробуємо розглянути економічний добробут аналізованої групи. Як пам'ятаємо, значну частку серед вдів становили служниці, основним засобом існування для яких була платня отримана від господарів. Назагал їхній заробіток не відрізнявся від заробітку служниць взагалі. Так, серед вдів, які наймалися на території фортеці, найбільшу частку – 35,4% (45 осіб) становили ті, річна платня яких включала в себе 2,0 руб. грошей, а також їжу та одяг. Доволі багато було й таких, які працювали лише за харчі – 27,6% (35). Ще 12,6% (16) отримували по 3 руб. разом з одягом та їжею, 11% (14) працювали за 1,50 руб., одяг та їжу, 3,9% (5) – за 4,0 руб., одяг та їжу, 3,1% (4) – за 1,0 руб., одяг та їжу. По 1,6% (2) було тих, хто заробляв по 2 руб. 50 коп., 2 руб. 40 коп. та 1 руб. 60 коп. включно з

⁴⁴ Там само. – С. 284, 425, 357.

⁴⁵ Там само. – С. 357.

⁴⁶ Там само. – С. 464.

⁴⁷ Там само. – С. 161.

⁴⁸ Волошин Ю. Населеність домогосподарств і структура родин мешканців Полтави другої пол. XVIII ст. (за матеріалами сповідних розписів) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – Вип. 10. – К., 2013. – С. 47.

їжею та одягом. Найменше число вдів – по 0,8% (1) отримувало по 1,80 руб. і 1,20 руб. разом з їжею та одягом.

На території форштадту ситуація була схожою – 29,7% (11) працювало за 2,0 руб. одяг та їжу, а 24,3% (9) – лише за їжу. Решта ж 25,9% (7), отримували річну платню в межах від 0,50 руб. до 3,0 руб. з одягом та їжею.

Слід зауважити, що в оплаті праці простежується притаманний домодерному маскулінному суспільству дисбаланс – чоловікам зазвичай платили більше, ніж жінкам. Так, зокрема єдиний вдівець, який працював за наймом – вищезгаданий Опанас Салогубенко отримував від свого господаря в рік 4 рублі разом з харчами й одягом⁴⁹. Згідно з моїми підрахунками, основна маса служниць заробляла в межах 1-3 руб. – 56,1%, а заробітна плата слуг знаходилася в межах 2-7 руб. Загалом же, середня заробітна плата жінок у Полтаві в 1765-1766 рр. становила 1 руб. 62 коп., а у чоловіків вона була набагато вищою – 4 руб. 10 коп.

Частина представників досліджуваної групи очолювали домові спільноти. Серед вдів їхня частка становила 14,8% (64). Більшість із них проживала на території передмістя – 73,4% (47), а решта – 26,6% (17) в центральній частині. Серед вдівців таких було майже половина – 49% (26). Вони так само мешкали переважно на території форштадту – 80,8% (21). Їхній матеріальний добробут залежав, на мою думку, від кількох чинників: соціального статусу, наявності володінь, розмірів і складу родин тощо.

Розпочнемо з козаків. Частка їхніх вдів, які очолювали домогосподарства, становила 21,1% (19), а частка вдівців – 66,7% (14). У своєму розпорядженні маємо інформацію про майно 84,2% (16) цих вдів, та 78,6% (11) вдівців (див. таблицю б).

Таблиця б.

Майновий стан вдів та вдівців представників козацтва

Майно	Вдови		Вдівці	
	К-ть	%	К-ть	%
Городи	6	35,7	7	63,6
Сади	12	75	10	90,1
Ліс	2	12,5	7	63,6
Сінокос	1	6,3	4	36,4
Пасіка	–	–	3	27,3
Хутори	1	6,3	2	18,2
Орні землі	3	18,8	9	81,8
Худоба	8	50	11	100
Промисли/ремесла	5	31,3	3	27,3

Як бачимо, переважна більшість домогосподарств мала сади (серед тих, які належали вдовам їх було 75%, а серед тих, що вдівцям – 90%). Городів, які так само знаходились у самому місті, зазвичай біля дворів, було менше. Ними

⁴⁹ Місто Полтава. – С. 227.

володіли 35,7% вдів і 63,6% вдівців. Крім цього представники аналізованої групи, як і решта мешканців Полтави, мали ще й орні наділи, а також ліси, сінокоси, пасіки, а інколи й хутори поза межами міста.

Важко однозначно з'ясувати, що саме з перерахованого може виступати мірилом заможності. Можливо, такими слід уважати тих, у яких цей набір був найбільш широким. Якщо прийняти таку точку зору, то найбагатшими виглядають дві вдови – вищезгадана Горпина Щербиниха та Єфимія Сорокова. Перша – у своєму домогосподарстві мала не лише велике число мешканців, але й більше майна. Їй, зокрема, належало: сад площею 0,07 га, город – 0,27 га, ліс – так само 0,27 га та орні землі на яких висівалося: 1 четверть⁵⁰ і 4 четверика жита, 6 четвериків пшениці, 1 четверик і 4 гарці гороху, 6 четвериків ячменю, 1 четверик вівса, 3 четверики проса, 6 четвериків гречки, 3 четверика конопель та 2 гарці льону. Крім двору в місті, вдова володіла ще й хутором, на р. Свинківці. На хуторі, згідно з описом, було 2 хати та дві комори. Там же утримувалася й худоба: 9 биків, 5 корів, 3 телят, 7 свиней⁵¹.

Статки Єфимії Сорокової в порівнянні з Горпининими виглядають меншими, але якщо врахувати, що вона була одиначкою та порівняти з майном інших вдів, можна стверджувати, що вона була значно заможнішою від них. Їй так само належав сад – 0,06 га, 0,16 га городу й сінокіс. Вона мала в різних місцях три шматки орної землі, на якій висівала 4 четверики жита, 1 четверть пшениці, 4 четверики ячменю, 6 четвериків вівса й 1 четверик проса. З худоби у Єфимії була лише одна свиня⁵².

Однак, переважна більшість не володіла такими угіддями. Так, орні землі мала лише Ганна Фіренчиха, але вона їх, очевидно через похилий вік, не засівала⁵³. Сади мали ще 9 вдів, а городи лише 3. Худоба була в 5 вдів. Здебільшого це були лише свині, але утримували ще й биків, корів та овець. Найбільш різноманітний набір був у Параски Никонихи, яка мала 2 бики, корову, 3 свині й 10 овець⁵⁴.

Однак удови не могли прогодуватися виключно за рахунок худоби, до того ж, як бачимо, її ніяк було утримувати не маючи угідь, тому основним засобом харчування для 56,3% (9) з них була робота за наймом⁵⁵. Двоє – Марія Велика та Наталя Басиха⁵⁶ заробляли продажем на полтавських торгах та ярмарках горілки, а Мотрона Курильчиха й Марія Посунчиха – печеного хліба⁵⁷. Це, оче-

⁵⁰ Згідно з О.Ф. Сидоренко, загальнодержавний стандарт четверті становив 141,69 кг, четверика – 17,71 кг, гарнця – 2,21 кг. (Сидоренко О.Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. – К., 1975. – С. 158) Згідно з російськими мірами площі 1 четверть дорівнювала 0,545 га, а четверик 0,07 га. (Див.: *Грамм М.И.* Занимательная энциклопедия мер, единиц и денег. – Челябинск, 2000. – С. 194-195).

⁵¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 57, оп. 2, спр. 166, арк. 24.

⁵² Там само. – Арк. 134 зв.–135 зв.

⁵³ Там само. – Арк. 8.

⁵⁴ Там само. – Арк. 129.

⁵⁵ Там само. – Арк. 5зв., 17, 38, 53 зв., 64, 129, 150 зв., 151 зв., 155.

⁵⁶ Там само. – Арк.17, 58 зв.

⁵⁷ Там само. – Арк. 60 зв., 71.

видно, було відносно прибутковою справою, бо джерело вказує про отримання вдовами прибутків – від продажу горілки по 2 і 5 *руб.* відповідно, а від продажу хліба – 1 *руб.* та 1 *руб.* 50 *коп.*

Найбільш заможним серед вдівців, виглядає Дмитро Юхименко, мультифокальна родина якого нараховувала 8 осіб. У його дворі знаходилися дві житлові хати, дві комори й повітка. При його дворі не було городу, а лише великий, у порівнянні з іншими вдівцями, сад – 0,15 *га*. Там же знаходилася й найбільша серед представників аналізованої мікрогрупи пасіка – на 100 вуликів. Отриманий із неї мед та віск господар продавав на міських ярмарках, що давало йому 30 *руб.* річного прибутку⁵⁸.

Орних земель у вдівця було п'ять наділів. Щорічно на них висівалося: 3 четверті жита, 3 четверті пшениці, 1 четверть гороху, 4 четверті ячменю, 5 четвертей вівса, 1 четверть проса, 3 четверті гречки, 6 четвериків конопель, 3 гарці льону. Восени сіялися озимі – 6 четвертей 4 четверика жита й 4 четверика пшениці⁵⁹.

Крім цього, неподалік міста у Дмитра були два сінокоси, на яких косили по 60 копиць сіна, та рибні лови. Йому ж належав і доволі великий, у порівнянні з іншими, масив лісу, загальна площа якого становила – 0,75 *га*⁶⁰. До того ж, там же біля р. Коломака вдівець мав хутір, який складався із двох дворів. На ньому знаходилося чотири хати, дві клуні й чотири повітки. На хуторі утримувалася чимала кількість худоби: 33 бики, 26 корів, 25 телят, 19 овець, 4 коней і 13 свиней. Там же було ще й три городи, загальна площа яких становила 8,82 *га*⁶¹. Отже, як бачимо козак Дмитро Юхименко, очолював доволі міцне й заможне, у порівнянні з іншими вдівцями, домогосподарство. Він доживав віку у відносно стабільній і міцній родині разом із двома дорослими й одруженими синами та купою онуків, а тому можна припустити, що вдівство, яке, очевидно, він набув у вже поважному віці, не було перепорою для його спокійної старості.

Схожим на Дмитрове, за своїми параметрами, було й домогосподарство Івана Краснокутського. Він також мав сінокіс, на якому накошувалося до 20 копиць сіна, 0,06 *га* городу, 0,13 *га* лісу, досить велику, хоча й наполовину меншу ніж у Юхименка пасіку – 54 вулики, від продажу меду з яких він отримував 20 *руб.* прибутку та 3 наділи орної землі. На них висівалося: 4 четверики жита, 2 четверті й 6 четвериків пшениці, 1 четверик гороху, 1 четверть і 2 четверики ячменю, 1 четверть вівса, 4 четверики проса, 6 четвериків гречки, 2 четверики конопель і 1 четверть льону. Восени також засівалося 2 четверті жита. Так само як і Дмитро, Іван Краснокутський мав хутір на р. Полузір'ї. У якому було дві хати. На хуторі козакова родина тримала худобу: 8 биків, 2 корови й теля, 3 коней і 8 свиней. Там же знаходився невеликий, загальною площею близько 0,1 *га*, сад⁶².

⁵⁸ Там само. – Арк. 21-21 зв.

⁵⁹ Там само. – Арк. 21.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само. – Арк. 67.

У дворі іншого вдівця – Пилипа Молодики знаходилося три хати й комора. У ньому крім господаря його сина Івана (38 років) та невістки Степаниди (35 років) жило четверо наймитів. Двоє з них – Іван Захарко (16 років) та Василь Кирилів (14 років) вчилися у Пилипа ремеслу шаповала⁶³, яким той, очевидно, добре володів. Опис його господарства вказує на те, що заняття цим ремеслом і було основним засобом заробітку для його родини. Свою продукцію Пилип з сином збували на ярмарках міст Гетьманщини та Новоросії. На відміну від більшості своїх сусідів, Пилип не мав городу, саду, сінокосів, лісу, пасіки, рибних ловів та інших угідь. З худоби він тримав лише 1 коня та 4 свиней. Належні йому орні землі не засівалися⁶⁴.

Тут, очевидно, слід зауважити, що такий вид господарської діяльності набув у той час доволі значного поширення серед полтавських козаків. Лише в досліджуваній мікрогрупі цим займалося ще троє осіб – Сава Багрій, шив шапки, Гнат Заболотко в родині якого жив Мусій Назаренко займався шевством, а Семен Гук, про якого йтиметься нижче, – кравецтвом. Безумовно, що ця проблема потребує окремого вивчення, але за твердженням дослідників, ремесло, як один із видів господарської діяльності козацтва, у другій половині XVIII ст. набуло в Гетьманщині⁶⁵.

Наступна група – міщани. Серед міщанок, найзаможнішими слід, очевидно, вважати купецьких вдів, більшість із яких мешкало на форштадті – 69,2% (18). Причому 83,3% (15) з них очолювали домогосподарства. Інколи ці вдови як, наприклад, Євдокія Марченко (55 років) чи Марина Гузенко (40 років) мали доволі багато майна. Перша, 55-літня вдова жила у власному дворі зі своїми трьома дітьми – двома синами й донькою. Вона володіла доволі великим двором. Крім цього, на форштадті, вдові належав підварок та п'ять бездвірних хат населених підданими. Євдокія мала ще хутір на р. Сухому Тагамлику з орними землями, сінокосами й степом, млин на р. Ворсклі в містечку Старих Санжарях, підварок у с. Мачухах та ліс.

Її сини, як і значна частина полтавських купців, торгували великою рогатою худобою, переганяючи її до Сілезії. Звідти вони привозили різноманітні сукна й шовкові тканини, які оптом реалізовували на полтавських ярмарках. Оборот торгівельного капіталу, за свідченням самої вдови, становив близько 1 *тис. руб*⁶⁶.

Марина Гузенко мала велику родину – шестеро дітей. Трьох синів та трьох доньок. Ця вдова так само мешкала у великому дворі об'єднаному із двох. Крім нього вона мала ще один двір у центрі міста, й 2 підварки та солодовню на форштадті. У неї було два хутори – один у Ладижиній Балці, а другий на р. Коломак, орні землі, сіножаті, чимала ділянка лісу в урочищі Безручки та інші угіддя. Купчиха вела роздрібну торгівлю гарячим вином, яке закупувала на

⁶³ Місто Полтава. – С. 331.

⁶⁴ ЦДІАУК. – Ф. 57, оп. 2. спр. 166, арк. 38.

⁶⁵ Склокін В.В. Військові обивателі Слобідської України: інтеграція до імперського суспільства (1765–1768рр.) / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2009. – С. 13.

⁶⁶ Місто Полтава. – С. 52-55.

ярмарках, а продавала із власного дому. Сума її капіталу була значно меншою ніж у Євдокії Марченко – 200 руб.⁶⁷

Серед вдівців-міщан, які самостійно вели господарство, слід виділити купця Андрія Фесенка (70 років). Його родина складалася з сина Івана (25 років) й доньки Горпини (25 років) з чоловіком Іваном (35 років) і сином Михайлом (7 років). Імовірно, що через похилий вік, на момент перепису Андрій Фесенко вже відійшов від справ. Торгівлю вели його син і зять. Син скуповував у Гетьманщині на ярмарках хутра та інші дрібні місцеві товари й возив їх до Криму, а звідти привозив сап'ян, ладан, а також бавовняні тканини. Зять мав іншу «спеціалізацію». Він оптом скуповував сукна, що їх привозили з Сілезії полтавські купці, й продавав їх роздріб.

Крім цього купець володів ще й підварком на форштадті. Він також мав хутір і ліс на р. Сухому Тагамлику та сінокіс на р. Тагамлику⁶⁸. Попри те, що ми не маємо інформації яким капіталом володів Андрій Фесенко, розташування його садиби в центральній частині, утримування двох наймичок, а також активна торгівельна діяльність сина й зятя, дозволяють припустити, що купець не був бідною людиною.

У середовищі ще однієї аналізованої нами соціальної групи – цеховиків, жодна вдова, на момент перепису, не очолювала домогосподарства, а з вдівців таких було половина – 50% (7). Двоє з них мешкали в центральній частині, а решта у передмісті. Оскільки, в описах їхніх дворів відсутня інформація про майно, рівень їхнього добробуту з'ясувати важко. Однак, можна зауважити, що лише двоє – кравець Семен Собко та швець Іван Пилипенко мали учнів і так само двоє – згаданий Собко та швець Клим Ведмідь тримали слуг. Серед них найзаможнішим виглядає Семен Собко, який крім учня – 18-літнього уродженця м. Ніжина Івана Чернявського, мав ще й двох слуг: козачого сина Оверка Угриненка (35 років) та дівку Гафію (20 років). Слугам кравець платив – 6 і 1,5 руб. відповідно⁶⁹.

* * *

Підсумовуючи вищесказане, можемо зауважити, що в досліджуваний період частка вдів і вдівців у шлюбній структурі населення м. Полтави в цілому відповідала загальноєвропейській тенденції – вдів було у кілька разів більше ніж вдівців (12,1% проти 1,6%). Також слід відмітити, що вдови частіше ніж вдівці мешкали в центральній частині міста. Аналіз їхніх вікових характеристик вказує на те, що більшість вдів були дорослими жінками дітородного віку, натомість вдівці зазвичай були старими чоловіками, вік яких перетнув 60-річну позначку.

За становою приналежністю більшість вдів були міщанками, тоді як найбільшу частку серед вдівців становили козаками. Найчисельнішу мікрогрупу полтавських вдів становили служниці, які жили в дворах заможних міщан на території середмістя. Серед вдів такою діяльністю займався лише один.

⁶⁷ Там само. – С. 74-78.

⁶⁸ Там само. – С. 126-127.

⁶⁹ Там само. – С. 173.

Вдови відрізнялися від вдівців ще й тим, що проживали в усіх, прийнятих в історичній демографії типах родин. Щоправда, понад третина серед них були самотніми. Натомість вдівці зазвичай мешкали у складних мультифокальних сім'ях.

Матеріальне становище представників обох аналізованих груп не було однорідним. Серед них зустрічалися як доволі заможні особи, які часто очолювали домогосподарства, так і відносно бідні. Щоправда, частка вдів які стояли на чолі домових спільнот була відносно незначною, тоді як серед вдівців вона сягала майже половини. Той факт, що значний відсоток серед міських вдів становили служниці, свідчить, на мою думку, про те, що назагал вдови частіше ніж вдівці потрапляли в економічну скруту. Можемо констатувати, що попри законодавчу захищеність нормами Литовського Статуту та Магдебурзького права, овдовіння створювало більше додаткових труднощів для жінок, ніж для чоловіків.

РЕЗЮМЕ

Юрій Волошин

ВДОВИ І ВДІВЦІ У М. ПОЛТАВІ В 60-х рр. XVIII ст.

У статті розглянуто особливості становища вдів та вдівців м. Полтави у 60-х рр. XVIII ст. На основі Румянцевського опису Малоросії 1765–1769 рр. аналізується їхня частка у шлюбній структурі населення, вивчаються особливості розселення в міському просторі, досліджуються вікові характеристики, соціальна приналежність, структура домогосподарств та майнове становище.

Ключові слова: вдови, вдівці, Полтава, Гетьманщина, домогосподарство, родина.

Юрій Волошин

ВДОВЫ И ВДОВЦЫ В Г. ПОЛТАВЕ В 60-х гг. XVIII в.

В статье рассмотрены особенности положения вдов и вдовцов г. Полтавы в 60-х гг. XVIII в. На основе Румянцевской описи Малороссии 1765–1769 гг. анализируется их часть в брачной структуре населения, изучаются особенности расселения в городском пространстве, исследуются возрастные характеристики, социальный статус, структура домашнего хозяйства и имущественное положение.

Ключевые слова: вдовы, вдовцы, Полтава, Гетманщина, домашнее хозяйство, семья.

Yuriy Volosbyn

WIDOWS AND WIDOWERS IN POLTAVA CITY
IN THE 60' s OF THE 18th CENTURY

The article deals with the special situation of widows and widowers of Poltava in 60's of XVIII century. Based on the description of Rumyantsev description of Little Russia (1765–1769years) we analyze their part in the marriage structure of the population, we study settlement features in urban space, study age-related characteristics, social status, household structure and financial situation.

Keywords: widows, widowers, Poltava, Hetmanate, household, family.